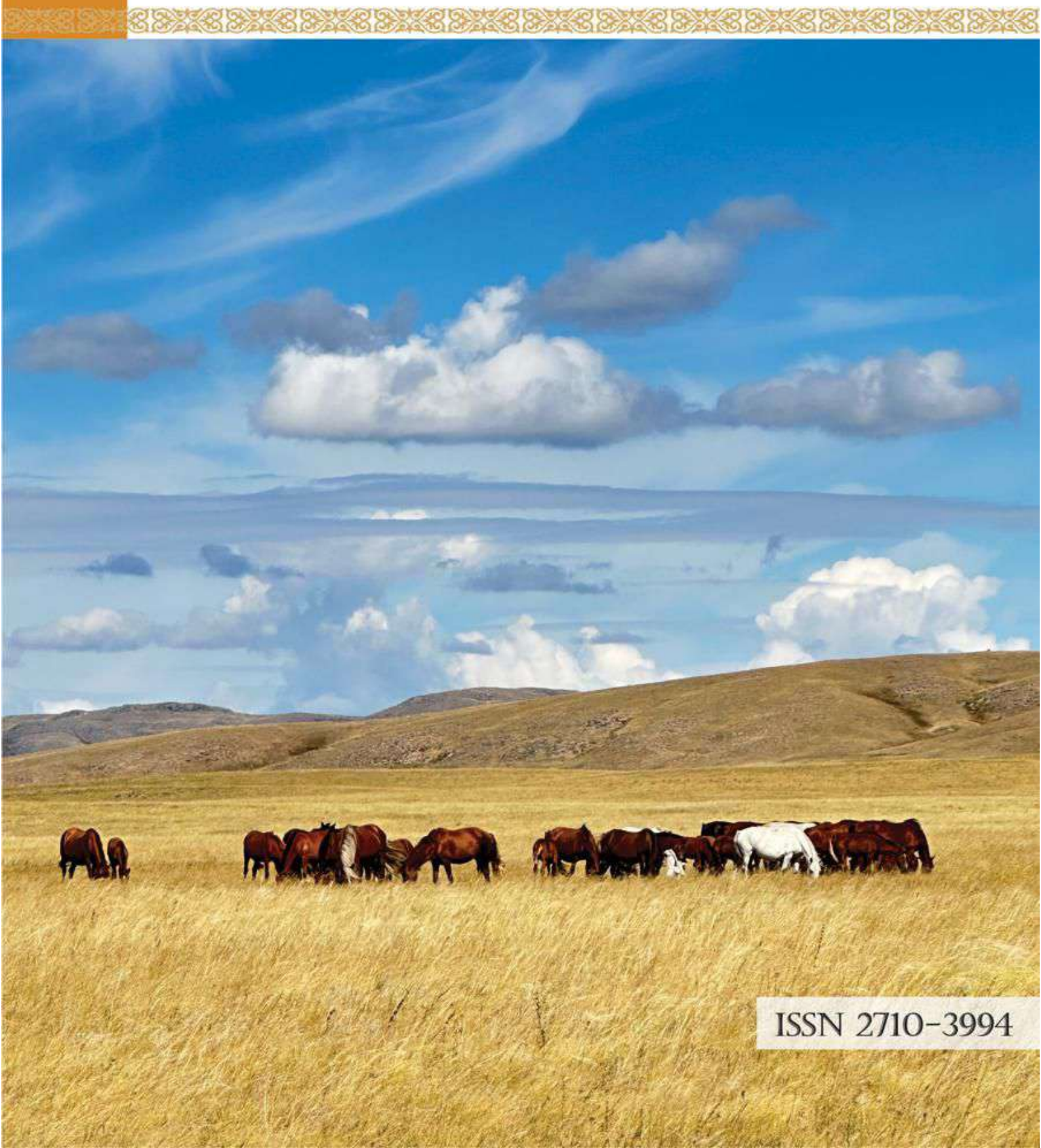

2025. 12 (3)

Asian Journal "STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті, (АҚШ)

Көксебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Қубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 3, pp. 823-839, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_3_823-839

FTAXP/ MPHTI/ IRSTI 03.20.

THE IDEAS OF MUSTAFA CHOKAYEV AND THE STRATEGIC MISSION OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES

Kara Abdulvakap¹, Taiman Sagat^{2}, Zharbulova Saule³*

¹Mimar Sinan Fine Arts University
(24, Meclis-i Mebusan Str., 34427 Istanbul, Republic of Turkey)
Doctor of Historical Sciences, Professor
 <https://orcid.org/0000-0001-9270-6761>. E-mail: karavahap@gmail.com

²Korkyt Ata Kyzylorda University
(29A, Aiteke Bi Str., 120000 Kyzylorda, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
 <https://orcid.org/0000-0002-0547-9837>. E-mail: taimansagat@gmail.com

*Corresponding author

³Korkyt Ata Kyzylorda University
(29A, Aiteke Bi Str., 120000 Kyzylorda, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Pedagogical Sciences
 <https://orcid.org/0000-0001-6485-5452>. E-mail: zharbul@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025

© Kara A., Taiman S., Zharbulova S., 2025

Abstract. *Introduction.* The first half of the 20th century was a politically, culturally, and spiritually complex and challenging period for the Turkic peoples of the Turkestan region. During this era, not only was sovereignty threatened, but national identity, historical memory, and cultural consciousness were also subjected to deep transformations. The colonial policy long pursued by Tsarist Russia acquired new characteristics after the October Revolution of 1917 through Soviet ideology. However, in essence, this policy continued to aim at integrating regional peoples into a Moscow-centered system of dominance. *Purpose and Objectives of the Research.* The study aims to analyze Mustafa Chokayev's ideas not only within a historical framework but also in connection with modern models of cooperation in the Turkic world. It emphasizes that Chokayev's model of voluntary unity and cultural integrity aligns with contemporary norms of international cooperation. *Results.* The data from the reviewed works show that Mustafa Chokayev's ideas are both relevant and compatible with the strategic objectives of the Organization of Turkic States. *Conclusion.* The ideas of Mustafa Chokayev regarding the political and cultural cooperation of Turkic peoples are conceptually and substantively aligned with the key provisions outlined in the strategic documents of the Organization of Turkic States. This indicates that Chokayev's legacy can serve as an important subject of study in the context of historical and ideological analysis of the processes of Turkic integration.

Keywords: Mustafa Chokayev, Turkic integration, strategic mission, statehood, Pan-Turkism, ideological continuity, geopolitical thought

Acknowledgment. This article was prepared within the framework of the scientific project funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Project Registration No. AR19677780).

For citation: Kara A., Taiman S., Zharbulova S. The ideas of Mustafa Chokayev and the Strategic Mission of the organization of Turkic States // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 3. Pp. 823–839. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_823-839

МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІ ҰЙЫМЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МИССИЯСЫ

Қара Әбдулақан¹, Тайман Сағат Тамишбайұлы^{2*}, Жарбулова Сауле Траровна³

¹Мимар Синан атындағы атындағы өнер университеті
(24-үй, Меджлис-и Мебусан көш., 34427 Стамбул, Түркия Республикасы)
Тарих ғылымдарының докторы, профессор
 <https://orcid.org/0000-0001-9270-6761>. E-mail: karavahap@gmail.com

²Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті
(29А-үй, Әйтеке Би көш., 120000 Қызылорда, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
 <https://orcid.org/0000-0002-0547-9837>. E-mail: taimansagat@gmail.com

*Автор-корреспондент

³Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті
(29А-үй, Әйтеке Би көш., 120000 Қызылорда, Қазақстан Республикасы)
Педагогика ғылымдарының кандидаты
 <https://orcid.org/0000-0001-6485-5452>. E-mail: zharbul@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Қара А, Тайман С.Т., Жарбулова С., 2025

Аңдатпа. *Kıpıçne.* XX ғасырдың алғашқы жартысы Түркістан өңіріндегі түркі халықтары үшін саяси, мәдени және рухани тұрғыдан күрделі де ауыр кезең болды. Бұл дәуірде тек егемендікке қол сұғылып қойған жоқ, сонымен қатар ұлттық болмыс, тарихи жад пен мәдени сана да терең өзгеріске ұшыратылуға тырысты. Патшалық Ресей ғасырлар бойы жүргізіп келген отарлық саясат 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін Кеңестік идеологиямен толықтырылып, жаңа сипатқа ие болды. Алайда мазмұны жағынан бұл саясат бұрынғыдай Мәскеу орталығына бағынатын үстемдік жүйесіне аймақ халықтарын кіріктіруді көздеді. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері* – Мұстафа Шоқайдың идеяларын тек тарихи шеңберде ғана емес, қазіргі түркі әлеміндегі ынтымақтастық үлгілерімен байланыстыра отырып талдау қажеттілігіне жауап беру. Сондай-ақ, Шоқайдың ерікті бірлік пен мәдени тұтастыққа негізделген моделі қазіргі халықаралық ынтымақтастық нормаларымен де үйлесімді екендігі атап өтіледі. *Нәтижелер.* Қарастырылып отырған еңбектердегі осы тақырыпқа қатысты деректер Мұстафа Шоқай идеялары мен Түркі мемлекеттері ұйымының стратегиялық мақсаттарымен өзектес әрі мағыналас екенін дәлелдейді. *Қорытынды.* Мұстафа Шоқайдың түркі халықтарының саяси және мәдени ынтымақтастығы жөніндегі идеялары қазіргі Түркі мемлекеттері ұйымының стратегиялық құжаттарында көрініс тапқан тұжырымдамалармен идеялық және мазмұндық жағынан үндеседі. Бұл жағдай Шоқай мұрасының түркі интеграциясы үдерістерін тарихи-идеялық тұрғыдан зерделеуде маңызды зерттеу нысаны бола алатынын көрсетеді.

Түйін сөздер: Мұстафа Шоқай, түркі интеграциясы, стратегиялық миссия, мемлекетшілдік, пантүркизм, идеялық сабақтастық, геосаяси ойлар

Алғыс. Мақала ҚР ҒжЖБМ Ғылым комитетінің гранттық қаржыландырумен ғылыми жоба аясында дайындалды. (жеке тіркеу нөмірі: AP19677780).

Дәйексөз үшін: Қара Ә., Тайман С.Т., Жарбулова С.Т. Мұстафа Шоқайдың идеялары және түркі мемлекеттері ұйымының стратегиялық миссиясы // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. 823–839 бб. (Қазақш.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_823-839

ИДЕИ МУСТАФЫ ЧОКАЕВА И СТРАТЕГИЧЕСКАЯ МИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ

Кара Абдулакан¹, Тайман Сагат Тамишбаевич^{2}, Жарбулова Сауле Траровна³*

¹Университет искусств имени Мимара Синана

(д. 24, ул. Меджлис-и Мебусан, 34427 Стамбул, Турецкая Республика)

Доктор исторических наук, профессор

 <https://orcid.org/0000-0001-9270-6761>. E-mail: karavahap@gmail.com

²Кызылординский университет имени Коркыт Ата

(д. 29А, ул. Айтеке Би, 120000 Кызылорда, Республика Казахстан)

Кандидат исторических наук, доцент

 <https://orcid.org/0000-0002-0547-9837>. E-mail: taimansagat@gmail.com

*Автор-корреспондент

³Кызылординский университет имени Коркыт Ата

(д. 29А, ул. Айтеке Би, 120000 Кызылорда, Республика Казахстан)

Кандидат педагогических наук

 <https://orcid.org/0000-0001-6485-5452>. E-mail: zharbul@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Кара А., Тайман С.Т., Жарбулова С., 2025

Аннотация. *Введение.* Первая половина XX века стала политически, культурно и духовно сложным и тяжёлым периодом для тюркских народов Туркестана. В этот период под угрозой оказалась не только государственная независимость, но и национальная идентичность, историческая память и культурное сознание, которые подверглись попыткам серьёзной трансформации. Колониальная политика, проводимая Российской империей на протяжении веков, после Октябрьской революции 1917 года была дополнена советской идеологией и приобрела новое содержание. Однако по своей сути она оставалась направленной на интеграцию народов региона в централизованную систему власти с центром в Москве. *Цель и задачи исследования.* Целью исследования является анализ идей Мустафы Чокаева не только в историческом контексте, но и в увязке с современными моделями сотрудничества в тюркском мире. В статье подчёркивается, что модель Чокаева, основанная на добровольном единстве и культурной целостности, гармонирует с современными нормами международного взаимодействия. *Результаты.* Представленные в трудах данные свидетельствуют о том, что идеи Мустафы Чокаева во многом совпадают и перекликаются со стратегическими целями Организации тюркских государств. *Заключение.* Идеи Мустафы Чокаева, касающиеся политического и культурного сотрудничества тюркских народов, содержательно и концептуально совпадают с основными положениями, зафиксированными в стратегических документах Организации тюркских государств. Это свидетельствует о том, что наследие Чокаева может служить важным объектом исследования в контексте историко-идеологического анализа процессов тюркской интеграции.

Ключевые слова: Мустафа Чокаев, тюркская интеграция, стратегическая миссия, государственность, пантюркизм, идеологическая преемственность, геополитическое мышление

Благодарность. Статья подготовлена в рамках научного проекта финансируемого грантом Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан. (регистрационный номер: AR19677780).

Для цитирования: Кара А., Тайман С.Т., Жарбулова С.Т. Идеи Мустафы Чокаева и стратегическая миссия организации тюркских государств // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 3. С. 823–839. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_3_823-839

Кіріспе

XX ғасырдың алғашқы жартысы Түркістан өңіріндегі түркі халықтары үшін саяси, мәдени және рухани тұрғыдан күрделі де ауыр кезең болды. Бұл дәуірде тек егемендікке қол сұғылып қойған жоқ, сонымен қатар ұлттық болмыс, тарихи жад пен мәдени сана да терең өзгеріске ұшыратылуға тырысты. Патшалық Ресей ғасырлар бойы жүргізіп келген отарлық саясат 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін Кеңестік идеологиямен толықтырылып, жаңа сипатқа ие болды. Алайда мазмұны жағынан бұл саясат бұрынғыдай Мәскеу орталығына бағынатын үстемдік жүйесіне аймақ халықтарын кіріктіруді көздеді.

Осы тарихи үдерістер аясында, Түркістанда да, шетелде де ұлттық мүддені қорғауға бағытталған зияткерлік қозғалыстар қалыптасты. Солардың ішінде Мұстафа Шоқай (1890–1941) тұлғасы айрықша орын алады. Шоқай Түркістан халықтарының саяси тәуелсіздігі тек мәдени және тарихи негіздерге сүйенген жағдайда ғана баянды болады деп санаған ойшыл еді. Ол өмір бойы Кеңестік империализмге қарсы күресіп қана қоймай, түркі халықтарының өз әлеуетін тануы үшін аса маңызды саналатын мәдени ояну, тарихи сана мен тіл бірлігі бағытында кең ауқымды зияткерлік күрес жүргізді. Әсіресе 1921–1941 жылдары Еуропадағы эмиграцияда жүрген кезінде Мұстафа Шоқай «Біртұтас Түркістан» идеясын барынша қорғады. Бұл идея оған 1917–1918 жылдары Алаш Орда мен Қоқан автономиясы аясындағы тәжірибелерінен кейін қалыптасты. Еуропадағы баспасөз жұмысы арқылы ол бұл идеяны дамытып, кеңінен насихаттады.

Материалдар мен әдіс-тәсілдері

Мақаланы жазу кезінде отандық, шетелдік зерттеушілердің жұмыстарын, Мұстафа Шоқайдың шығармалары мен мақалаларын және басқа да құжаттар жинақтарын қамтиды. Сонымен қатар, аталған тақырыпты зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс, контент-талдау әдісі, идеялық-философиялық талдау, саяси-ғылыми талдау, құжаттық-деректік әдістері қолданылады.

Талқылау

Мұстафа Шоқайдың зияткерлік және саяси мұрасын зерттеу барысында ең алдымен Мұстафа Шоқайдың түпнұсқа еңбектерінен пайдаландық. Шоқайдың шығармашылық мұрасы негізінен 1921–1941 жылдар аралығында Еуропадағы эмиграция кезеңінде қалыптасты. Ол негізін қалаған Яш Түркістан (Берлин–Париж, 1929–1939) журналы – оның саяси және мәдени көзқарастарын таратқан басты құрал болды. Мұнда ол кеңестік ұлттық саясатты, ұжымдастыру зардаптарын, түркі халықтарының бірлігі мен ортақ тілі мәселесін көтеріп, жиі мақалалар жариялады. Сонымен қатар, Prométhée (Париж, 1928–1939) журналы арқылы француз тілді аудиторияға Түркістан ісін танытты.

Бұлардан басқа, На рубеже (1919–1921) және Yeni Türkistan (1927–1931) секілді эмиграциялық басылымдар – Шоқай көзқарастарының негізгі таралу алаңдары болды. Бұл журналдардағы мақалалар Шоқайдың заманауи мәселелерге, отарлық жүйелерге, кеңестік тарихнаманың бұрмалауына және ұлттық мәдениетке көзқарасын нақты көрсетеді.

Шоқайдың 1928 жылы Парижде француз тілінде жарық көрген “Chez Les Soviets en Asie Centrale” (Орта Азияда Кеңестерде) атты кітап – Мұстафа Шоқайдың Түркістандағы кеңестік басқарудың антидемократиялық сипатын және халық еркіне сүйенбейтінін әшкерелейтін ең ықпалды еңбегі болып табылады (Kara, 2013: 367).

Шоқайдың еңбектерін бір арнаға тоғыстырған маңызды дереккөздердің бірі – Көшім Есмағамбетов дайындаған 12 томдық Мұстафа Шоқай. Шығармаларының толық жинағы басылымы болып табылады. Бұл жинақта автордың түрлі тілдердегі (қазақ, орыс, түрік, француз) мақалалары жүйеленіп, тарихи түсініктемелер мен ғылыми анықтамалармен толықтырылған. Сонымен қатар, кітапта «Яш Түркістан» мен «Prométhée» беттерінен алынған түпнұсқа мәтіндер және автордың ресми хаттары да енгізілген. Бұл еңбек – Шоқайтану ғылымының негізін қалаған әрі қазіргі заман зерттеушілері үшін таптырмас дереккөз.

Шоқай туралы монографиялар мен талдаушы еңбектер ішінде Ә.Қараның Шоқайдың өмірбаянын баяндаумен қатар, оның ой әлемін, тарихқа көзқарасын, баспасөздегі рөлін және халықаралық күресін жан-жақты зерттеп зерделеуге күш жұмсаған еңбектерінен басқа Түркияда А.А. Андичан бұл саламен айналысып келеді. Оның Жадидизмнен Тәуелсіздікке Шетелдерде Түркістан күресі атты еңбегі Шоқайдың эмиграциядағы қызметін, әсіресе Прометей қозғалысындағы рөлін кеңінен талдайды (Andican, 2003).

Осы аталған авторлар Шоқайдың тек эмиграциядағы қызметін ғана емес, оның 1917–1918 жылдардағы Алаш Орда мен Қоқан автономиясындағы саяси тәжірибесін де деректер арқылы талдайды. Бұл еңбектердің ортақ ерекшелігі – Шоқай мұрасын біржақты мадақтауға емес, оның тарихи күрделілігін, стратегиялық реализмін және плюралистік көзқарасын ашып көрсетуінде.

Бақыт Садыкова – Мұстафа Шоқай жөніндегі терең архивтік зерттеулері мен көптілді жарияланымдары арқылы, әсіресе Қазақстанда және халықаралық деңгейде танылған маңызды зерттеушілердің бірі. Садыкованың «Мұстафа Чокай в эмиграции» (Садыков, 2009) атты еңбегі Шоқайдың 1921–1941 жылдар аралығындағы Еуропадағы эмиграциялық кезеңін жан-жақты саралап, оның саяси ұстанымын, баспасөздегі қызметін және Кеңес үкіметіне қарсы күресін құжаттарға сүйене отырып көрсетеді. Сонымен қатар «История Туркестанского легиона в документах» (Садыкова, 2002) атты еңбегінде Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде құрылған Түркістан легионын Шоқайдың идеялық көзқарастары мен саяси мақсаттары аясында талдап, бұл құрылымның Шоқайдың басшылығымен қалай қалыптасқанын дәлелдеген. Оның «Mustafa Tchokay dans le mouvement prométhéen» атты француз тіліндегі монографиясы Прометей қозғалысындағы халықаралық дипломатиялық ынтымақтастықты және Шоқайдың бұл платформадағы рөлін саралайды. Садыкова өз мақалаларында, әсіресе Кеңес Одағының ОГПУ мұрағат құжаттарына сүйене отырып, Шоқайға қарсы бағытталған қаралау науқандарын зерттеген және оның зияткерлік және саяси тұлға ретінде халықаралық деңгейдегі ықпалын айқындаған. Садыкованың еңбектері Мұстафа Шоқайды тек тарихи тұлға ғана емес, сонымен қатар эмиграциядағы Түркістан интеллигенциясының символдық бейнесі ретінде танытады.

Профессор Гүлжаухар Көкебаева – Мұстафа Шоқайдың өмір жолы, зияткерлік мұрасы және эмиграциядағы қызметі жөнінде Қазақстандағы ең бірегей әрі жүйелі зерттеулер жүргізіп жүрген беделді тарихшылардың бірі. Көкебаева 2021 жылы жарық көрген «В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Чокаева, 1919–1941» (В эмиграции, 2021) атты еңбекте құрастырушы және редактор ретінде қатысып, Шоқайдың 1919–1941 жылдар аралығындағы хаттарын топтастырған құнды дереккөздер жинағын жариялады. Алматыда жарық көрген бұл кітап – Мұстафа Шоқайдың эмиграция кезіндегі зияткерлік және саяси байланыстарын айғақтайтын баға жетпес эпистолярлық мұра болып табылады. Сонымен қатар, «Шетелдік архивтердегі Мұстафа Шоқай құжаттары: зерттеу мен жүйелеу тәжірибесі» атты ғылыми мақаласында Франция, Польша және Германия архивтерінен табылған құжаттар негізінде Шоқайдың саяси қызметін жан-жақты талдаған. Көкебаеваның бұл көпқырлы академиялық еңбектері Мұстафа Шоқай туралы Қазақстандағы тарихнаманың әдістемелік және деректік тұрғыдан дамуына елеулі үлес қосып отыр.

Доктор Пáвeл Либeрa — Мұстафа Шоқайдың әсіресе Прометей қозғалысындағы рөліне және Польшаның бұл қозғалысқа көрсеткен қолдауына қатысты архивтік деректерге негізделген зерттеулерімен танымал беделді тарихшы. Оның құрастырып, баспаға дайындаған «II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego» (Libera, 2013) атты көлемді еңбегі

Екінші Польша Республикасының Прометей ұйымына қатысты ресми құжаттары, есептері мен хаттарын қамтитын маңызды дереккөз жинағы болып табылады. Либерә бұл құжаттарды тек жариялап қана қоймай, ғылыми алғы сөз бен талдау арқылы Прометей қозғалысының тарихи астарын ашып көрсеткен. Бұл еңбек Кеңес Одағындағы бодан халықтардың тәуелсіздік қозғалыстарына Польшаның көрсеткен стратегиялық қолдауын түсіну үшін негізгі анықтамалық ретінде бағаланады. Доктор Либерә өз еңбектері арқылы Мұстафа Шоқайдың Еуропадағы антикеңестік платформалардағы орнын, әсіресе Прометей қозғалысы аясында қайта қарастырып, Польша мен Түркістан арасындағы тарихи байланыстарға терең мазмұн береді.

Нәтижелер

Шоқайдың бірлік туралы тұжырымы бейбіт, теңқұқылы және ерікті негіздегі модельге сүйенеді. Оның пікірінше, түркі халықтарының шынайы бірлігін орнату үшін ортақ түркі тілін қабылдау, ортақ тарихи сананы қалыптастыру және мәдени тұтастықты нығайту қажет. Ортақ тіл тек қатынас құралы ретінде емес, сонымен бірге орыстандыру саясатына қарсы тұрудың маңызды құралы ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, Ыстамбұлда шыққан газетті Самарқанда еш қиындықсыз оқи алу қажет деген сөзі оның бірлікті нақты практикалық мақсаттарға негіздеген көзқарасын білдіреді.

Сол сияқты, Мұстафа Шоқайдың тарихты түсінуі де өткенді жай ғана үйренумен шектелмейді; ол тарихи білімді болашақты құру жолында бағыт беретін күш ретінде қарастырады. Кеңес билігі тарихты идеологиялық құрал ретінде пайдаланғанына сенген Шоқай, түркі халықтарының ұлттық болмысын қалпына келтіруі үшін объективті әрі ғылыми тарихнаманың қажеттігін ерекше атап өтті. Осы ұстаным арқылы ол тек саяси тұлға ретінде ғана емес, сонымен қатар тарихи әдіснамаға қатысты өзіндік көзқарасы бар ойшыл ретінде де бағаланады.

1921 жылға дейін Мұстафа Шоқайдың тікелей жинаған саяси тәжірибесі – оның кейін Еуропада жүргізетін күресінің идеялық негізін қалыптастырған ең маңызды фактор болды. Оның отаны Түркістан XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Патшалық Ресейдің жүйелі отарлық саясатына ұшырады. XX ғасырдың басында кеңестік биліктің саяси қудалау және мәдени ассимиляция шаралары нәтижесінде бұл өңір әлеуметтік қарсылықтың орталығына айналды. Осы тарихи ахуал Шоқайдың ерте жасынан саяси істерге араласуына және Түркістан халықтарының тәуелсіздікке ұмтылған арман-мүдделеріне бейімделген саяси сананың қалыптасуына ықпал етті (Chokayev, 2024: 15–16).

Мұстафа Шоқайдың саяси ой-санасының қалыптасуына және кейін Еуропада бастаған тәуелсіздік күресіне негіз болған ең ықпалды фактор – оның 1921 жылға дейін алған тікелей саяси тәжірибесі болды. Оның отаны Түркістан XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап патшалық Ресейдің жүйелі отарлау саясатына ұшырап, XX ғасырдың басында кеңестік билік кезіндегі саяси қысым мен мәдени ассимиляцияның салдарынан әлеуметтік қарсылықтың орталығына айналды. Осы тарихи жағдай Шоқайдың жастайынан саясатқа араласуына және түркістандық халықтардың тәуелсіздікке деген ұмтылысына терең сезімтал саяси сана қалыптастыруына мүмкіндік берді.

1890 жылы Сырдария облысының Қызылорда уезінде дүниеге келген Мұстафа Шоқай беделді қазақ отбасынан шыққан. Оның ата-бабалары Қоқан хандығы дәуірінде маңызды әскери және әкімшілік лауазымдарда қызмет еткен. Бұл жайт оның әлеуметтік жауапкершілік рухында тәрбиеленуіне ықпал етті. Ол бала кезінен алған діни, музыкалық және жалпы білім оның тұлғалық қалыптасуына ерекше әсер етті (Kara, 2013: 28–35). Осы тұрғыдан алғанда, Шоқайды дәстүрлі және заманауи білім беру жүйесінен нәр алған интеллектуалдық тұлға ретінде қарастыруға болады.

Оның саяси мансабындағы маңызды кезең – 1916 жылы Санкт-Петербург университетінде заң білімін тәмамдауы болды. Бұл жылдары бүкіл Ресейде саяси өзгерістер жүріп жатқан, әсіресе Орталық Азияда патшалық билікке қарсы көтерілістер өрши түскен еді. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс кезінде, Орталық Азия халықтарының әскери міндетке

қарсылық танытуы Шоқайдың Түркістандағы саяси дағдарысты терең саралап, осы контексте саяси шешімдер іздеу қажеттігін түсінуіне жол ашты (Kara, 2013: 28–35).

Қазақ Алаш ұлттық қозғалысының көшбасшысы Әлихан Бөкейханның Шоқайдың саяси тәжірибесіндегі рөлі, әсіресе 1916 жылғы көтеріліс пен одан кейінгі саяси оқиғалардағы жетекшілігі – оның жеке тұлғалық әрі құрылымдық тұрғыдан бағыт алуында шешуші болды. Бөкейханның Шоқайдың интеллектуалдық және саяси қалыптасуына қосқан үлесі – оның саяси тұлға ретінде дамуына жол ашып, бағыт-бағдарын айқындауға елеулі әсер етті (Kara, 2013: 71–84).

Бөкейхан қазақ зиялылары арасынан тек саяси ұстанымымен ғана емес, сонымен бірге моральдық тұтастығы, тарихи зерделілігі және зияткерлік тереңдігімен ерекшеленді (Togan, 1981: 498). Мұстафа Шоқайдың алғашқы ресми саяси қызметі – оның Ресей Мемлекеттік Думасының мұсылман фракциясы бюросына тағайындалуы болды. Бұл лауазымға ол Бөкейханның тікелей қолдауымен келген. Бұл бюродағы қызметі тек техникалық кеңесшілікпен шектелмей, Түркістан мәселелерін империялық орталыққа жеткізу ісімен де айналысты. Бұл тәжірибе Шоқайға Ресей бюрократиясының ішкі механизмін ұғынып, саяси тәжірибе жинауына мүмкіндік берді (Kara, 2013: 71–84).

Бұл саяси құрылымдардың ыдырауынан кейін Шоқайдың Орталық Азияда тікелей саяси әрекет ету мүмкіндігі жойылды. Кеңестік қуғыннан қашқан ол алдымен Кавказға, кейін Грузияға өтіп, жергілікті саясаткерлермен бірге большевиктерге қарсы күрес жүргізді. Алайда большевиктер ол жақта да үстемдікке ие болған соң, ол Түркия арқылы Еуропаға өтіп, 1921 жылы ақырында Еуропаға орнықты (Kara, 2013: 168–203). Бұл мәжбүрлі эмиграция оның саяси күресінің аяқталуы емес, керісінше жаңа кезеңінің басталуы болды. Расында да, 1921 жылдан бастап Еуропада жүргізген қызметі — оның бұрынғы тәжірибесінің жалғасы әрі кеңеюі еді.

Барлық осы жайттарды ескере отырып, Шоқайдың 1921 жылға дейінгі саяси қызметі оның зияткерлік және стратегиялық ойының іргетасын қалағанын айтуға болады. Ол патшалық және большевиктік билік кезеңдерінде жинаған тәжірибесі арқылы Түркістан халықтарының құрылымдық мәселелерін терең ұғынды. Қысқа мерзімді автономиялар мемлекет құрудың қиындығын үйретті. Петербургтегі заң білімі, Думадағы қызметі және Қоқандағы мемлекеттілік тәжірибесі оны жай ғана оппозиция қайраткері емес, жауапты әрі шешімге бағытталған саяси көшбасшы ретінде танытты. Бұл ерте кезеңдегі тәжірибелері оның кейін эмиграцияда дамытқан бірлік пен тәуелсіздік туралы көзқарасының тарихи және саяси негізін құрады.

Еуропадағы зияткерлік күрес және эмиграциядағы Түркістан ісі (1921–1941). 1918 жылы Қоқан автономиясын большевиктер күшпен жойғаннан кейін Мұстафа Шоқай үшін Түркістанда тікелей саяси қызмет жүргізу мүмкін болмай қалды. Алайда бұл жағдай оның күресін тоқтатқан жоқ, керісінше оны халықаралық деңгейге шығарды. 1921 жылы Еуропаға қоныс аударғаннан кейін, Шоқай Түркістанның азаттығы үшін күресті жалғастырған эмиграциядағы зияткер және саяси қайраткер ретінде қалыптасты. Бұл кезеңде оның қызметі тек саясатпен ғана емес, журналистика, дипломатия, зияткерлік пікірталас және ұйымдық жұмыстар сияқты көптеген салаларды қамтыды.

Еуропадағы эмиграциялық жылдарында Шоқай Түркістанның тәуелсіздігін қамтамасыз ету және кеңестік үстемдікке қарсы тұру мақсатында екі негізгі ұйыммен жұмыс істеді: Түркістан Ұлттық Бірлігі (ТҰБ) және Прометей Лигасы.

Түркістан Ұлттық Бірлігі алғашында Зәки Уәлиди Тоғанның бастамасымен Түркістанда құрылған еді, кейінірек Тоған бұл ұйымды Еуропаға көшірді (Kara, 2013: 226–246; Togan, 1969: 365–366). Мұстафа Шоқай бұл ұйымға Түркістаннан тыс жерлерде тұратын түркістандықтарды саяси және мәдени тұрғыдан біріктіру мақсатында қосылды. Уақыт өте келе ол ұйымның ең беделді және танымал тұлғаларының біріне айналды. 1928 жылы Зәки Уәлиди Тоған саясаттан шеттетілген соң, (Andican, 2003: 322–326) Шоқай ұйымға басшылық етіп, Еуропадағы өкілі ретінде тағайындалды. Осы ұйым арқылы Шоқай Түркістан ісін халықаралық деңгейге көтерді (Kara, 2013: 226–246).

Түркістан Ұлттық Бірлігінің құрылу үдерісі 1920 жылғы маусым айының соңында Бұқарада большевиктерге және Бұқара әміріне қарсы бағытталған Түркістан Ұлттық Бірлігін құру мақсатында ұйымдастырылған жиналыстан басталды. Бұл жиынға Башқұртстан, Қазақстан және Құлжа өңірінен келген зиялылар мен Ферғана басмашыларының өкілдері шақырылды.

Жиынға қатысқан маңызды тұлғалардың қатарында башқұрттардан Зәки Уәлиди мен Сейіт Керей Магазов, Ферғана басмашыларынан Шир Мұхаммед Бек пен Рахманқұл Қорбашы, түрікмендерден адвокат Қақажан Бердиев, қазақтардан Алаш Орда өкілі Хайретдин Балғынбаев пен Мұхтар Әуезов, сондай-ақ Бұқара мен Ташкент зиялыларын темсіл еткен Мүневвер Қари, Абдұлқадыр Мұхитдинов, Файзолла Хожаев және Садриддин Айни болды (Togan, 1969: 375).

Келіссөздердің нәтижесінде, Өзбекстандағы Жәдидтер партиясы мен Ерік партиясы және Қазақстандағы Алаш Орда партиясының бірлесіп әрекет етуі туралы шешім қабылданды. Осы мақсатта Зәки Уәлиди ұсынған жеті тармақтан тұратын ортақ платформа қабылданды. Бұл платформа «Орталық Азия Мұсылман Ұлттық Халық Революциялық Қоғамдары Одағы» деп аталды. Платформаның қабылдаған жеті тармағы мынадай болды:

- Тәуелсіздік,
- Демократиялық республика,
- Ұлттық армия,
- Экономикалық басқару, темір жол салу және суару арналарының Түркістан тәуелсіздігіне сай жүргізілуі,
- Білім беру жүйесінің жаңартылуы және Батыс өркениетімен тікелей танысу, орыс делдалдығын жою,
- Ұлт мәселесін, білім беру және табиғи байлықтарды пайдалану сияқты мәселелерді этникалық құрамның сандық үлесіне сәйкес шешу,
- Дінге толық еркіндік берілуі және дін мен мемлекет істерінің бөлінуі (Togan, 1969: 366; 1981: 408).

Ұйымның алғашқы ұзақ атауы – Орталық Азия Ұлттық Халық Қоғамдарының Федерациясы – 1922 жылдың 18–22 қыркүйегінде Ташкентте өткен III-ші құрылтайда Түркістан Ұлттық Бірлігі деп өзгертілді. Осы құрылтайда Түркістан толыққанды тәуелсіз мемлекетке айналғанға дейін күресті жалғастыру қажет деген пікір бірлігіне қол жеткізілді. Сонымен қатар, Түркістан мәселесін Ресейді ішкі ісі ретінде қарастыруға қарсы шығып, оны халықаралық деңгейдегі саяси мәселе ретінде көтеру туралы шешім қабылданды (Togan, 1969: 447; 1981: 419). Бұл шешім Түркістан Ұлттық Бірлігінің қызметін шетелге көшіруге және большевиктер Түркістанды толық бақылауға алғаннан кейін де ұйымның жұмысын жалғастыруға мүмкіндік берді.

1924 жылы Мұстафа Шоқай Түркістан Ұлттық Бірлігі (ТҰБ) ұйымына ресми түрде мүше болды. Бұған дейін, 1923 жылы Ауғанстанның астанасы Кабулда өткен жиналыста оның Еуропа өкілі ретінде қызмет етуі мақұлданған болатын. Бұл жиында ТҰБ-ның шетелдік комитетін қайта ұйымдастыру мәселесі қарастырылып, Ауғанстан, Түркия және Еуропада жұмыс жүргізетін өкілдер айқындалған. Осы шешімге сәйкес, Мұстафа Шоқай Еуропадағы ресми өкіл ретінде бекітілді.

ТҰБ төрағасы Зәки Уәлиди сол жылдары Парижде тұрып жатқан Шоқаймен тұрақты хат алмасып отырған. Бұл хат-хабарларды Бұқараның бұрынғы соғыс министрі Әбділхамид Арифов жеткізіп тұрған. Уәлиди өзінің хаттарында Шоқайға Түркістандағы саяси оқиғалар мен кеңестік үкіметтің жүргізіп жатқан саясаты туралы жан-жақты ақпарат берген. Демек, Мұстафа Шоқайдың ТҰБ құрамына қосылуы – Уәлиди екеуінің арасындағы жүйелі байланыс пен саяси келісімдердің нәтижесі болғанын айтуға болады (Togan, 1969: 493–495).

1924 жылғы 23–24 қарашада Берлинде өткен ТҰБ-ның Еуропадағы алғашқы құрылтайына қатысқан Шоқай, Будапешттен келген Алимжан Тағанмен бірге ант беріп, ұйымға ресми түрде қабылданды. Осы кезеңнен бастап оның ұйымдағы орны мен ықпалы

айтарлықтай артты (Togan, 1969: 561; 1981: 484) 1925 жылдан бастап ТҰБ шеңберінде Еуропадағы түркістандық зиялылар мен жастардың Түркістанға қатысты саяси және мәдени қызметін үйлестіру ісінде белсенді рөл атқарды.

1927 жылы Стамбулда өткен ТҰБ құрылтайында Шоқай мен Бұқаралық Ахмет Наимге Парижде Украина және Кавказ өкілдерімен ынтымақтастық орнату, Ұлттар Лигасы мен мемлекеттер алдында ұйым атынан дипломатиялық жұмыстар жүргізу және баспасөзде белсенділік таныту міндеті жүктелді. Осы шеңберде ТҰБ-ның украиндар мен кавказдықтар құрған Прометей лигасына мүшелікке енуі қолайлы деп танылды (Togan, 1981: 484). 1928 жылы Зәки Уәлиди саяси қызметтен кеткеннен кейін, Шоқай ТҰБ ішіндегі беделі барған сайын арта түсті. Ол Уәлидиден кейін ұйымның ең маңызды тұлғасына айналды. 1929 жылдан бастап Берлинде шығарыла бастаған Яш Түркістан журналының бас редакторлығын өз қолына алған Шоқай бұл басылымды Түркістанның тәуелсіздік күресінің басты медиа алаңына айналдырды.

1933 жылы Қашғарда Шығыс Түркістан Республикасы құрылғаннан кейін, ТҰБ-ның төтенше құрылтайы шақырылып, бұл оқиғаларды бақылау үшін ұйымның бас хатшысы Меджеддин Делилді Қашғарға жіберу туралы шешім қабылданды. Осы кезеңде Шоқай Яш Түркістан журналында жазған бір мақаласында, Шығыс Түркістандағы күреске эмиграциядағы түркістандықтар мен шетелдегі түрік тектілердің қолдау көрсетуі қажет екенін атап өтті. Сондай-ақ, оның пікірінше, кейбір орыс эмигрант басылымдары Шығыс Түркістан мәселесін бұрмалап көрсеткен, ал шындықты тарату – түркістандықтардың тарихи міндеті. Меджеддин Делил жіберген мәліметтер Яш Түркістан журналында тұрақты жарияланып отырды (Kara, 2013: 242–243).

1939 жылы 24 наурыз–2 сәуір аралығында Берлинде өткен ТҰБ-ның соңғы құрылтайына қатысқан Шоқай бұл жиында Осман Қожаоғлының төрағалықтан алынуы және ұйым басқаруын Шоқай, Меджеддин Делил және доктор Таһир Шакир бейден құралған үштік алқаның қолға алуы туралы шешімдердің қабылдануына үлес қосты. Сонымен қатар, ТҰБ орталығының Стамбулдан Еуропа қалаларының біріне көшірілуі және Шығыс пен Батыс Түркістанға арналған ортақ қызметтердің жолға қойылуы туралы маңызды қаулылар да осы құрылтайда қабылданды (Kara, 2013: 243–244).

Мұстафа Шоқай ТҰБ-ға кіргеннен кейін ұйымның Еуропадағы ең ықпалды қайраткерлерінің бірі атанып, әсіресе Зәки Уәлиди саяси қызметтен кеткен соң көшбасшылық рөлді өз қолына алды.

Түркістан Ұлттық Бірлігінің қызметінің тоқтауы. Түркістан Ұлттық Бірлігінің (ТҰБ) қызметі іс жүзінде Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуымен және ұйымның жетекші тұлғасы Мұстафа Шоқайдың 1941 жылы қайтыс болуымен аяқталды. Ұйым 1939 жылға дейін белсенді жұмыс атқарғанымен, дәл сол жылы басталған және біртіндеп күшейген соғыс жағдайы ұйымның тиімді жұмыс істеуіне мүмкіндік бермеді.

ТҰБ-ның 1929 жылдан бері үзіліссіз шығып тұрған басылымы – Яш Түркістан журналы да соғысқа байланысты 1939 жылдың қыркүйек айынан бастап өз жұмысын тоқтатуға мәжбүр болды (Kara, 2013: 348–349).

Ұйым жетекшісі Мұстафа Шоқайдың 1941 жылы Берлинде қайтыс болуы ұйымды басшылықсыз қалдырды және сол арқылы ТҰБ-ның қызметі толығымен тоқтады. 1921 жылы Башқұрт, Қазақ және Өзбек зиялыларының бастамасымен Самарқандта құрылған, ал 1928 жылдан бастап Шоқайдың рухани жетекшілігімен Түркия мен Еуропада қызметін жалғастырған бұл ұйым, 20 жыл бойы большевиктік үстемдікке қарсы Түркістан ұлттық қозғалысының басты үйлестірушісі болды.

Шоқай қайтыс болғаннан кейін, оның идеялық мұрасын жалғастыру мақсатында Таһир Шағатай ұйым жұмысын жандандыруға тырысты, алайда бұл әрекеттер сәтті болмады. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ТҰБ миссиясы «Түркелі» деген атпен құрылған ұйымдар арқылы жалғастырылуға тырысты. 1950 жылы Мюнхенде құрылған Түркелі Түркістан Азаттық Комитеті алғашқылардың бірі болды және Мұстафа Шоқай идеяларын қолдайтын журнал да шығарды. Дегенмен, бұл комитет те ұзақ өмір сүре алған жоқ (Kara, 2013: 246).

Түркістан Ұлттық Бірлігінің нақты жұмысын тоқтатуы – соғыс жағдайының ауыр салдары мен Шоқайдың 1941 жылы өмірден озуымен тығыз байланысты болды. Кейінгі құрылымдар мен әрекеттер бұл ұйымның миссиясын жалғастыру жолындағы ізденістер ретінде бағалануы тиіс.

Мұстафа Шоқайдың Прометей ұйымына қосылуы. Бастапқыда Түркістан Ұлттық Бірлігі (ТҰБ) Прометей лигасының құрылуына қатысқан жоқ. Сондықтан 1926 жылдың қарашасында құрылғанда бұл ұйым негізінен Украина мен Кавказ халықтарының бірлестігі ретінде қызметіне кірісті. Мұстафа Шоқайдың ТҰБ атынан Прометей лигасына қосылуы 1927 жылдың көктемінде жүзеге асты. Бұл шешім 1927 жылы Стамбулда өткен ТҰБ құрылтайында қабылданып, Шоқай мен бұқаралық Ахмет Наимге Парижде украин және кавказдық эмигранттармен ынтымақтастық орнату, сондай-ақ Ұлттар Лигасы мен мемлекетаралық байланыстарда ұйым атынан қызмет ету міндеті жүктелді (Togan, 1981: 484).

Шоқайдың Прометей журналындағы алғашқы мақалалары 1928 жылдың маусымынан бастап жарық көре бастады. Алғашқы бір жылда ол бүркеншік есімдермен жазса да, өз атымен шыққан алғашқы мақаласы журналдың 1928 жылғы мамыр айындағы санында жарияланды. Зәки Уәлиди Тоғанның айтуынша, бұл Шоқай үшін маңызды кезең болды, себебі ол Ресеймен байланысын мүлдем үзгісі келмеген еді. Сондықтан Прометей секілді ашық антисоветтік платформада өзінің шын атымен мақала жариялауы – оның стратегиялық бағытының айқын өзгерісі ретінде қарастырылады (Togan, 1981: 484).

Шоқай Прометей лигасына қосылу арқылы саяси мақсаттарына анағұрлым жақын, шынайы одақтастар тапты. Себебі украиндықтар мен грузиндердің бұл ұйымдағы мақсаты – Түркістанның тәуелсіздігімен идеялық тұрғыда үндес еді. Прометей журналы арқылы Шоқай Түркістанның толық тәуелсіздігін қолдайтын мақалаларды жиі жариялады.

Кеңестік үгіт-насихат науқаны Мұстафа Шоқайдың жеке басына ғана бағытталған жоқ, ол тұтас Түркістан бостандығы идеясын әлсіретуге бағытталды. Кеңес режимі таратқан жалған ақпараттарға қарамастан, бүгінгі күні ғылыми зерттеулер мен құпия архивтік материалдардың жарық көруі арқылы Шоқайдың шынайы тұлғасы айқындалып отыр: ол өмірінің соңына дейін тәуелсіздік жолынан айнымаған, бұл жолда жанын пиде етуге дейін барған күрескер еді. Бүгінде ғалымдардың табанды еңбегінің және архивтік құжаттардың қолжетімді болуының арқасында кеңестік жала жабулар теріске шығарылып, Мұстафа Шоқай өзінің тарихи болмысымен еркіндіктің символына айналууда.

Мұстафа Шоқайдың Еуропадағы қызметін тек саяси оппозиция ретінде бағалау жеткіліксіз; бұл – тұтас Түркістан халықтарына арналған зияткерлік жобаның көрінісі болды. Оның журналдар мен кітаптар арқылы қалыптастырмақ болған танымдық бірлігі – саяси тәуелсіздікке жетудің басты алғышарттарының бірі ретінде қарастырылды. Отарлық езгіге қарсы ынтымаққа үндеген үндеулері, тарихнамалық еңбектері, ортақ тіл мен білімге баса мән беруі – бұлардың бәрі тек қарсылық әрекеттері ғана емес, сонымен бірге келешекке бағытталған өркениеттік бағдар еді.

Осы тұрғыдан алғанда, 1921 жылдан кейінгі Шоқайдың Еуропадағы қызметі – бүгінгі түркі әлеміндегі бірлікке бағытталған бастамалардың теориялық іргетасы ретінде қарастыруға болады. Түркістанның орталық рөліне негізделген оның тәуелсіздік пен ынтымақтастық идеясы – Шоқайдың баспасөз және зияткерлік еңбектері арқылы нақты көрініс тауып, бүгінгі Түркі мемлекеттері ұйымы сияқты құрылымдық бастамалармен тарихи сабақтастықта дамып отыр. Шоқай – тек эмигрант саясаткер емес, XX ғасырдағы түркі дүниесінің саяси және зияткерлік тарихында із қалдырған көрнекті қайраткер болды.

Мұстафа Шоқайдың Бірлік Тұжырымдамасының Іргетастары. Мұстафа Шоқайдың түркі әлеміндегі бірлік туралы көзқарасы – жай ғана ұраншыл не романтикалық идеология емес, тарихи тәжірибеге, әлеуметтік-саяси шындыққа және стратегиялық танымға негізделген көпқырлы ой жүйесі. Оның бірлік туралы тұжырымдамасы үш негізгі тірекке сүйенеді: ортақ тіл, ортақ мәдениет және ортақ тарихи сана. Бұл үш элемент Шоқайдың мақалаларында, сөздерінде және саяси қызметінде үнемі қайталанып отырған, оның түркі интеграциясы жөніндегі көзқарасының өзегін құраған.

Ортақ Тіл: Қарым-қатынас пен қарсылықтың негізі. Мұстафа Шоқайдың пайымдауынша, тіл – тек байланыс құралы ғана емес, ұлттық болмыстың сақтаушысы, қоғамдық ынтымақтың негізі және отарлық мәдени саясатқа қарсы тұрудың құралы. Оның пікірінше, Ресеймен іргелес орналасқан географияда ортақ түркі тілі саяси және идеялық орыстандыруға қарсы қалқан қызметін атқаруы керек (Есмағамбетов, 2013b: 454). Осы себепті тіл – тек мәдени емес, стратегиялық әрі саяси мәселе болып табылады.

Бұл ұстаным негізінде Шоқай ешбір түркі тілін басқадан жоғары қоймай, халықтар арасындағы өзара түсіністікті жеңілдететін ортақ тіл немесе метатілді таңдауды қолдайды. Ол әсіресе Ыстамбұлда шыққан газетті Самарқанда қиындықсыз оқу қажеттігін айтып, түркі халықтары бір-бірінің зияткерлік және мәдени өнімдерін оқып, түсіне алуы керек деп санады (Қара, 2013: 349–350). Осылайша, тіл халықтарды байланыстырумен қатар, сыртқы үстемдікке қарсы рухани қорғаныс жүйесі ретінде де қызмет етуі тиіс еді.

Шоқайдың бұл тілдік көзқарасы қазіргі түркі интеграциясындағы ортақ әліпби, ортақ білім тілі, ғылыми-әдістемелік терминологияны біріздендіру сияқты бастамалардың зияткерлік алғышарты ретінде бағалануы мүмкін.

Шоқай Орта Азиядағы түркі халықтары ортақ тарихи шығу тегі, мәдени өмір салты және дәстүрлі құндылықтарға ие деп білді (Есмағамбетов, 2012b: 378). Оның көзқарасы бойынша, қазақ, қырғыз, өзбек және түрікмен халықтары тарих бойы бір географияда өмір сүріп, ұқсас өмір салтымен және өзара байланыста дамыған. Алайда, көші-қон үдерістері мен заманауи ұлт қалыптастыру саясаты бұл халықтарды шашыратып, біртұтас түркі ұлтын бес бөлек «ұлттық республикаға» бөліп тастады. Әрқайсысы өз тілімен, бір-бірінен «қытай қорғаны» мен «асып өтуге болмайтын ор» арқылы ажыратылды (Есмағамбетов, 2013b: 278).

Соған қарамастан, Шоқай бұл халықтардың арасында мәдени туыстықтың үзілмеген, әрі әлі де сақталып отырғанын айтқан. Оның сөзімен айтқанда: «Түркістандықтар – түрікшілдер. Себебі олар — түріктер. Олар үшін түрікшілдік табиғи, олардың түркілік болмысынан туындайды. Олар өз елінде осы бірлікке сүйене әрекет ететін болса, географиялық бірліктен тыс туысқан түркі бауырларын да сондай табиғилықпен бауырына тартады» (Есмағамбетов, 2014: 355). Шоқайдың пікірінше, қазақ, қырғыз, өзбек және түрікмен секілді Түркістан түріктері Түркістан ұлттық идеясы төңірегінде бірікпейінше, Түркістанның болашағын қамтамасыз ету мүмкін емес (Mustafa Çokay, 1932b: 5).

Мұстафа Шоқай ортақ мәдени негізге сүйене отырып, бірлік идеясын табиғи заңдылық ретінде қарастырды. Ол түркі халықтары өз түп-тамырларына қайта оралып, ортақ құндылықтарын еске алып, солар төңірегінде топтасуы керек деп есептеді. Оның «Түркістандықтар – түрікшілдер, өйткені олар – түріктер» деген сөзі бір географиялық және мәдени кеңістікте қалыптасқан ортақ дәстүрлер мен құндылықтардың маңызын айқын көрсетеді.

Бұл көзқарас этникалық үстемдікке емес, мәдени жақындық пен тарихи байланысқа негізделген. Шоқай үшін бірлік – идеологиялық ұран емес, әлеуметтік және тарихи қажеттілік. Ол бұл халықтар ортақ өткеніне, ортақ құндылықтарына және ортақ болашағына сүйеніп, тағдырлас әріптестер ретінде бірікпейінше, бақытты болашақ құра алмайды деп санады.

Ортақ тарихи сана: Болмысты тану мен күрес жадысы. Мұстафа Шоқайдың бірлік туралы тұжырымдамасындағы үшінші әрі ең терең деңгей – ортақ тарихи сана. Оның түсінігінде ұлттық тарихи сана тек өткенді дұрыс түсінуге емес, сонымен қатар ортақ ұлттық болмыс пен мәдени тұтастық төңірегінде топтасуға және болашаққа бірлескен бағдар жасауға негіз болады. Осы тұрғыдан алғанда, Түркияның түрік тарихнамасының орталығына айналуы — кеңестік билік астындағы түркі халықтары үшін үміт сыйлаған маңызды үдеріс болды. Тарихтың ғылыми, тәуелсіз және ішкі мұраттарға негізделген жазылуы – ұлттық болмысты қалыптастырудың іргетасы болып табылады (Mustafa Çokay, 1932b: 5).

Шоқай әсіресе кеңестік тарихнаманың идеологиялық сипатына ерекше назар аударады. Оның пікірінше, Кеңес өкіметі тарихты таптық күрес призмасы арқылы бұрмалап, тарихи шындықты халықтардың ұлттық санасын әлсірету үшін пайдаланды. Сондықтан тарих ғылымы — тек академиялық емес, саяси салаға да айналды (Mustafa Çokay, 1931a: 4–6).

Шынайы тарихты қалпына келтірмейінше, халықтар өзін тануға да, бірлік құруға да қабілетті бола алмайды.

Шоқай үшін тарих – халықтың өмір сүруі мен өзіндік болмысын сақтауы үшін іргелі бастау. Бұл бастау бұрмаланып, жалған немесе алдын ала таңылған түсіндірулер арқылы ұсынылса, халықтың әртүрлі топтары шатасып, рухани қарсылығы әлсірейді, ал басқа ұлттармен тең құқық талап ету қабілеті де жойылады. Шын мәнінде, түркі халықтары мұндай ғылыми атаулы желеумен жүргізілген идеологиялық манипуляцияларды батыстық орталардан да тікелей бастан кешірген (Есмағамбетов, 2013а: 305).

Экономикалық тәуелсіздік және интеграция. Мұстафа Шоқайдың көзқарасы бойынша, саяси тәуелсіздік тек экономикалық тәуелсіздікпен ғана мағынаға ие болады (Chokayev, 2024: 72). Ол Кеңес дәуірінде Түркістанның мақта өндірісіне біржақты тәуелділігіне қатты сын айтып, бұл құрылым халықты әлсіздікке, кедейлікке және сыртқы күштерге тәуелділікке алып бара жатқанын ескертті (Chokayev, 2024: 102–104; Есмағамбетов, 2012а: 396).

Шоқайдың ойынша, Түркістан халықтары еркін болашақ құруы үшін, әртараптандырылған, өзара пайдаға негізделген және эксплуатациядан ада экономикалық жүйе қалыптастыруы қажет (Chokayev, 2024: 108). Ол экономикалық тәуелсіздікті даму мәселесімен ғана емес, сонымен қатар халықаралық қатынастарда тең құқықты саяси субъект болудың алғышарты деп қарастырды. Мәскеудің мақта саясатына қызмет ететін тар бағыттағы аграрлық құрылым Түркістан халықтарын ашаршылыққа ұшыратып, өзгенің ресурсына тәуелді етіп қояды. Мұны тоқтату үшін ең алдымен Түркістан өз халқының азық-түлік қажеттілігін қамтамасыз ететін ауыл шаруашылық жүйесін қалыптастыруы тиіс.

Шоқай Түркістанды саяси да, экономикалық та толық дербес негізде құру қажеттігін айтқанда, бұл дербестік әлемнен оқшаулануды білдірмейтінін ерекше атап көрсетеді. Керісінше, өз ресурсына толық ие болған, дамыған Түркістан басқа елдермен тең дәрежеде экономикалық қарым-қатынас орната алады деп есептеді. Бұл көзқарас экономикалық тәуелсіздік пен орнықты даму түркі мемлекеттерінің интеграциясы мен әлемдік тепе-тең қатынастар орнатуы үшін стратегиялық маңызға ие екенін көрсетеді (Есмағамбетов, 2012а: 344).

Шоқайдың пікірінше, түркі мемлекеттері географиялық орналасуы мен саяси жағдайларына қарай түрлі елдермен одақта болуы мүмкін. Алайда бұл айырмашылықтар түркі халықтарының мәдени және рухани тұрғыда бір-бірін қолдауына кедергі болмауы керек. Мысалы, Әзербайжан Түркістанға қарағанда Грузия және Кавказ елдерімен жақын қарым-қатынас орнатуы мүмкін. Сол сияқты Қырым Украинамен тығыз байланыста болуы ықтимал. Бірақ саяси тұрғыдан әртүрлі топтарға жатса да, түріктер бір-біріне рухани және мәдени қолдау көрсетуді тоқтатпауы тиіс (Mustafa Çokay, 1932а: 10).

Мұстафа Шоқай 1931 жылы жазған мақаласында большевиктердің Түркістанды Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Тәжікстан және Қарақалпақстан секілді бірнеше аймаққа бөліп, олардан Орталық Азия Федерациясын құруды көздегенін, алайда Қазақстанды бұл құрылымнан әдейі бөлек ұстағысы келгенін атап көрсетеді. Шоқай бұл көзқарасты сынға алып, былай деп жазады: «Біздің мақсатымыз – бөлінбейтін ұлттық Түркістан. Біз болашақ тәуелсіз ұлттық Түркістанды тұтас мемлекет ретінде елестетеміз. Оның құрылымында, қажетіне қарай, бұл жақтағыдай бірнеше кантондар (уәләйаттар) автономиялы түрде құрылуы мүмкін. Ертеңгі ұлттық, тәуелсіз Түркістан үкіметінің ең басты міндеттерінің бірі – түркі тайпаларын шебер және мұқият саясат арқылы бір қазанда қайнатып, ұлы мемлекетке айналдыру» (Mustafa Çokay, 1931b: 9).

Шоқайдың ойынша, түркі халықтарының қарым-қатынасы мәдени бірлікке негізделуі керек, ал саяси жағынан әр халық жеке федерациялар құрып, кейін бұл құрылымдар конфедерация түрінде бірігуі қажет. Ол әрбір түркі халқы өз ерекшеліктерін сақтап, ішкі өмірін реттейтін заңдары бар Швейцария кантондары секілді автономиялық құрылымдар құра алатынын жоққа шығармайды. Шоқайды зерттеген профессор Көшім Есмағамбетовтың пайымынша, саяси бірлік формасын анықтау – түркі халықтары толық тәуелсіздік алғаннан кейін шешілуге тиіс мәселе (Есмағамбетов, 2012b: 381).

Мұстафа Шоқайдың бірлік идеясы – тіл, мәдениет және тарих ұштағанында қалыптасқан көпқырлы стратегиялық көзқарас. Оның ұсынған негізгі қағидалары – тек өз дәуірінің мәселелеріне берілген жауап емес, сонымен қатар болашақ түркі әлеміне арналған жүйелі жол картасы. Ортақ тілді қалыптастыру, мәдени бауырластықты нығайту және тарихи жадыны жаңғырту – түркі халықтарының бірлесе әрекет етуі үшін ажырамас алғышарттар.

Пантүркізмге сын және шынайы бірлік түсінігі. Мұстафа Шоқайдың көзқарасы бойынша, пантүркізм немесе пантуранизм – әртүрлі контексте қарастырылуы тиіс күрделі ұғым. Ол большевиктердің бастапқыда Шығыстағы төңкерістік мақсаттарына жету үшін панисламизм мен пантүркізм идеяларын насихат құралы ретінде пайдаланғанын атап көрсетеді (Chokaev, 2024: 192). Алайда кейін большевиктер бұл идеяларды өз үстемдігіне қауіп төндіретін фактор ретінде қарап, түркі халықтарын бір-бірінен бөліп, жеке «ұлттық автономиялар» түрінде ұйымдастыру саясатын жүзеге асырды (Chokaev, 2024: 80, 191).

Мұстафа Шоқайдың Бірлік Тұжырымдамасы мен Түркі Мемлекеттері Ұйымы арасындағы Зияткерлік Сабақтастық. Мұстафа Шоқайдың түркі әлеміндегі бірлік туралы ұстанымдары — XX ғасырдың басында айтылған тарихи идеялармен ғана шектелмейді; олар бүгінгі түркі мемлекеттері арасындағы ынтымақтастық әрекеттеріне тұжырымдық және саяси негіз қалайды. Осы тұрғыдан алғанда, 2009 жылы Нахчыванда құрылған және 2021 жылдан бастап институционалдық даму жолына түскен Түркі мемлекеттері ұйымы (ТМҰ) – Шоқайдың бірлік идеясымен елеулі параллельдер көрсетеді. ТМҰ-ның тіл, мәдениет, экономика және тарих салаларындағы бастамалары — Шоқай өз еңбектерінде үнемі көтерген стратегиялық қағидалардың қазіргі заманғы көрінісі ретінде бағаланады.

Түркі мемлекеттері ұйымының (ТМҰ) құрылу үдерісі, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін тәуелсіздіктерін жариялаған түркі мемлекеттерінің 1992 жылы Түркияда өткізген Бірінші Саммит кездесуінің нәтижесінде негізінің қалануымен басталды. Бұл алғашқы кездесуде бірлестіктің атауы «Түркі тілді мемлекеттер басшыларының саммиті» ретінде жарияланды.

Одан кейінгі кезеңде, мүше әртүрлі түркі мемлекеттерінің бастамасымен 2009 жылға дейін сегіз рет саммит өткізіліп, басым мақсаттар мен міндеттер бойынша пікір бірлігіне келініп, бірқатар келісімдер жасалды (Çinar, Uzun, 2023: 144).

Құрылу үдерісі, 2009 жылы Нахчыванда өткен тоғызыншы саммитте қазіргі үдерісті институционалдандыру туралы шешімнің қабылдануымен маңызды кезеңге жетті. Бұл кездесуде Түркия, Қазақстан, Әзербайжан және Қырғызстанның қатысуымен «Нахчыван келісімі» қабылданды. Қол қойылған бұл келісімге сәйкес, ұйымның атауы «Түркі тілді мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесі» немесе қысқаша «Түркі кеңесі» ретінде ресми түрде жарияланды (Çinar, Uzun, 2023: 144).

Жаңадан аталған бұл құрылым; Мемлекет басшылары, Сыртқы істер министрлері және Ақсақалдар кеңесімен қатар, орталығы Ыстамбұлда орналасқан Хатшылық және Жоғарғы лауазымды тұлғалар комитетінен тұрды. «Түркі тілді мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесі» немесе «Түркі кеңесі» атауымен 2009 жылы құрылған бұл ұйым, 2010 жылы Ыстамбұлда өткен оныншы саммитпен ресми түрде іске қосылды (Çinar, Uzun, 2023: 144).

Кейін, 2021 жылы Түркияда өткізілген кездесуде, бірлестіктің атауы барлық түркі мемлекеттерін қамтуы және жаһандық ахуалда ұйым атауының әсерлі болуы мақсатында «Түркі мемлекеттері ұйымы» болып өзгертіліп, бірлестікке атау ретінде соңғы ресми нұсқасы берілді. Бұл өзгеріс, ұйымның болашағына қатысты маңызды шешімдер қабылданған кезеңді білдіреді.

Мұстафа Шоқайдың түркі дүниесіндегі бірлік ұстанымы – тарихи, мәдени және стратегиялық негіздерге сүйенетін, еріктілік қағидатына негізделген ынтымақтастық үлгісі ретінде қалыптасқан. Бұл көзқарас тек XX ғасыр басындағы саяси жағдайлардың жемісі ғана емес, сонымен қатар болашақта түркі мемлекеттері арасындағы қатынастар үшін де маңызды зияткерлік алғышарт болып табылады. Бүгінде институционалдық құрылымға ие болған Түркі мемлекеттері ұйымы (ТМҰ) – тәуелсіз түркі республикаларының ортақ мәдени және саяси мақсаттар аясында ынтымақтастықты дамытуға ұмтылуының нақты көрінісі. Осы тұрғыдан алғанда, Шоқайдың зияткерлік мұрасы мен ТМҰ-ның құрылымдық жүйесі, мақсаттары және

қызмет бағыттары арасында айрықша сабақтастық пен ұқсастық бар. Төменде Мұстафа Шоқайдың түркі бірлігі туралы көзқарастары мен ТМҰ-ның қазіргі құрылымы негізгі тұстар бойынша салыстырмалы түрде талданады.

Ортақ әліпби, ортақ білім беру бағдарламалары, терминологиялық үйлесімділік пен жастарға арналған жобалар (Organization Of Turkic States Strategy For «2022–2026»; Türk Dünyası 2040 Vizyonu) – Шоқай ұсынған бастамалардың нақты институционалдық жалғасы болып табылады. ТМҰ мүше мемлекеттердің терең тарихи тамыры мен ортақ мәдени мұрасына үлкен мән береді. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін тәуелсіздік алған түркі мемлекеттерінің ежелгі, бай, ортақ тарихы – бұл ұйымның құрылуына негіз болған басты факторлардың бірі болды. Осы себепті мүше мемлекеттер ортақ тарихты, мәдениетті, дінді, тілді және осыған ұқсас өзара байланысты салаларды қайта ашып, дамытуға ұмтылады (Çınar, Uzun, 2023: 144).

ТМҰ құрамындағы Түркі академиясының жобасы ретінде дайындалып жатқан ортақ тарих оқулығы – Шоқай сынға алған идеологиялық тарихнаманың орнына ортақ құндылықтарға негізделген көпұлтты, көпқабатты тарихты қалыптастыруды мақсат етеді. Түркі мемлекеттері ұйымының 2022–2026 жылдарға арналған стратегиясында ортақ оқулықтар дайындау туралы нақты мәлімет берілген. Бұл құжатқа сәйкес, Түркі академиясы тарапынан Ортақ түркі тарихы, Түркі әлемінің географиясы және Ортақ түркі әдебиеті пәндеріне арналған оқулықтар дайындалып, мүше мемлекеттердің ұлттық білім беру жүйесіне енгізілмек (Organization, 27).

М.Шоқайдың тұжырымынша экономикалық тәуелсіздік – тек материалдық әл-ауқатты көтеру құралы ғана емес, сонымен қатар саяси субъектілік пен халықаралық аренадағы тең әріптестік құрудың негізі. Ол сыртқы экономикалық ықпалға тәуелділіктің ұлттық мүддеге қатер төндіретінін ерте түсінді. Қазіргі кезеңде, әсіресе, 2020 жылдан кейінгі геосаяси ахуал (пандемия, Ресейге санкциялар, Қытай логистикасындағы өзгерістер) ТМҰ мемлекеттерін әртараптандырылған экономикалық бағыттарға көшуге мәжбүр етті. Осы тұрғыдан алғанда, Түркі мемлекеттерінің экономикалық әріптестігі – ішкі тұрақтылықты сақтаудың және сыртқы қысымдардан қорғанудың жолы ретінде қарастырылады. Бұл Мұстафа Шоқайдың қауіпсіздік пен дербестік байланысы туралы ойларымен мазмұндық және концептуалдық деңгейде сәйкес келеді. Ал, өзара пайдаға негізделген ынтымақтастыққа келетін болсақ Шоқай «бір тараптың пайдасы екіншісінің есебінен құрылмауы тиіс» деген принципті ұстанды. Оның пікірінше, экономикалық қарым-қатынас әділеттілік пен тепе-теңдік негізінде құрылуы қажет. Бүгінде ТМҰ шеңберінде қабылданған 2022–2026 жылдарға арналған экономикалық ынтымақтастық бағдарламасы өзара тиімді сауда, инвестициялық орта құру, шағын және орта бизнесті қолдау сынды бағыттарды қамтиды. Бұл – Шоқай тұжырымдаған әділетті экономикалық құрылым қағидаларын институционалдық деңгейде іске асыру әрекеті деп тануымыз қажет. Мұстафа Шоқайдың экономикалық көзқарастары заманауи Түркі мемлекеттері ұйымының стратегиялық бағыттарымен идеялық тұрғыдан сабақтас. Оның экономикалық дербестік, әділеттілік, әртараптандыру сияқты қағидалары қазіргі кезеңде де өзектілігін жоғалтқан жоқ (İşbirliği Alanları Detay, 2025; Organization, 5–11). Орта дәліз (Middle Corridor) жобасы – түркі мемлекеттері арасындағы көлік пен сауда байланыстарын күшейтуді көздеп қана қоймай, Ресей мен Қытай сияқты алпауыт күштердің экономикалық қысымына балама бағыттар қалыптастыруды да мақсат етеді (Кауа, 2024).

ТМҰ – мүше мемлекеттердің егемендігін құрметтейтін, бірақ саяси үйлесім, ортақ мүдде және өңірлік қауіпсіздік салаларындағы ынтымаққа негізделген құрылым. Бұл ұйым этникалық немесе діни үстемдікке емес, теңдікке, өзара құрмет пен ортақ мүддеге сүйенеді. Мұндай көпжақты ынтымақтастық – Мұстафа Шоқай ұсынған тең қарым-қатынасқа негізделген экономикалық ынтымақ үлгісімен толық сәйкес келеді.

Қорытынды

Мұстафа Шоқай – XX ғасырдың басында Түркістан халықтарының саяси тәуелсіздік, мәдени еркіндік және тарихи болмысты сақтау жолындағы күресін зияткерлік деңгейде бастап, эмиграциялық кезеңінде бұл күресті халықаралық деңгейге көтерген көпқырлы ойшыл тұлға. Ол дамытқан бірлік тұжырымдамасы ортақ тілге, ортақ тарихи санаға және ортақ мәдениетке негізделіп, этникалық үстемдікке немесе идеологиялық догматизмге емес, еріктілікке, теңдікке және стратегиялық реализмге сүйенді. Шоқайдың зияткерлік кеңістігі ресейлік империализм мен кеңестік идеологиялық үстемдікке қарсы рухани қарсылық алаңын қалыптастырып, халықтардың өз болмысымен өмір сүру құқығын қорғады.

Шоқайдың бірлік туралы көзқарасы бүгінгі тәуелсіз түркі мемлекеттері арасындағы көпжақты ынтымақтастық тетіктерімен елеулі дәрежеде үйлеседі. Әсіресе, Түркі мемлекеттері ұйымы (ТМҰ) – Шоқай ұсынған бірліктің формасын тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін халықтардың шешімі белгілейді деген құрылым ретінде танылып, ерікті қатысу, тең өкілдік, мәдени серіктестік және экономикалық ынтымақ қағидаларына негізделген интеграциялық үдерісті жүзеге асыруда. Шоқай көтерген тарихи жадыны қайта қалпына келтіру идеясы, ТМҰ аясындағы ортақ әліпби, білім беру бағдарламалары, ғылыми терминологияны үйлестіру және мәдени саясаттарда институционалдық көрініс тапты.

Экономикалық салада да осындай сабақтастық байқауға болады. Шоқайдың Кеңес дәуіріндегі мақта монополиясына негізделген тәуелділік құрылымын сынаған көзқарасы – ТМҰ-ның көлік, логистика, сауда және инвестиция салаларындағы ынтымақтастық стратегияларымен үндеседі. Осы тұрғыдан алғанда, «Орта дәліз» секілді көпұлтты жобалар тек экономикалық интеграцияны көздеп қана қоймай, сонымен бірге тәуелсіз түркі мемлекеттерінің жаһандық деңгейде еркін және тиімді әрекет етуіне жол ашуды мақсат етеді.

Шоқайдың бірлік туралы тұжырымдамасы реалистік және плюралистік ұстанымға негізделген. Ол қазіргі көпжүйелі халықаралық жүйе жағдайында әртүрлі түркі халықтары өз болмысын сақтай отырып, саяси жағынан орталықтандырылмаған құрылым аясында ынтымақтаса алатын өміршең модель ұсынады. ТМҰ-ның этникалық үстемдікке ұмтылмай, тарихи байланыс пен мәдени жақындық негізінде қатынастарды дамытуы – Шоқайдың баршаны қамтитын тұжырымдамасының заманауи көрінісі деуге болады.

Қорытындылай келе, Мұстафа Шоқайдың идеялары мен қазіргі тәуелсіз түркі мемлекеттері арасындағы өзара қатынастар арасында зияткерлік және институционалдық сабақтастықтың бар екенін байқауға болады. Шоқай ұсынған түркі ынтымақтастығы моделі тарихи-мәдени ортақтыққа негізделген және тең құқылы серіктестік пен стратегиялық ықпалдастық принциптерін алға тартады. Қазіргі кезеңде бұл модель Түркі мемлекеттері ұйымы сияқты аймақтық құрылымдар аясында институционалдық деңгейде жүзеге асырылып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, Мұстафа Шоқайдың мұрасын тек тарихи контексте ғана емес, сондай-ақ заманауи түркі интеграциясының идеялық және стратегиялық негізі ретінде бағалау орынды.

Әдебиеттер

В эмиграции, 2021 — *В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Чокаева. 1919–1941* / Ред. Г.К. Кокебаева; составители: Г.Т. Исахан, Г.К. Кокебаева, С.К. Шилдебай. Алматы: Полиграфия сервис и К, 2021. 488 с.

Есмағамбетов, 2012a — *Есмағамбетов К. Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы. Он екі томдық. III том.* Алматы: Дайк-Пресс, 2012. 664 б.

Есмағамбетов, 2012b — *Есмағамбетов К. Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы. Он екі томдық. I том.* Алматы: Дайк-Пресс, 2012. 544 б.

Есмағамбетов, 2013a — *Есмағамбетов К. Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы. Он екі томдық. VI том.* Алматы: Дайк-Пресс, 2013. 524 б.

Есмағамбетов, 2013b — *Есмағамбетов К. Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы. Он екі томдық. VII том.* Алматы: Дайк-Пресс, 2013. 572 б.

Есмағамбетов, 2014 — *Есмағамбетов К. Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы. Он екі томдық. XI том.* Алматы: Дайк-Пресс, 2014. 544 б.

- Садыкова, 2002 — *Садыкова Б.* История Туркестанского легиона в документах. Алматы: Кайнар, 2002. 248 с.
- Садыкова, 2009 — *Садыкова Б.* Мустафа Чокай в эмиграции. Алматы: Мектеп, 2009. 248 с.
- Andican, 2003 — *Andican A. A.* Ceditizm’den bağımsızlığa hariçte Türkistan mücadelesi // (1. bsk). İstanbul: Emre, 2003. 942 p.
- Chokayev, 2024 — *Chokayev M.* The Policy of the Soviet Union Towards Turkic World (Selected Articles in French) (Abdulahap Kara, Ed.) // Dogu Kutuphanesi, 2024.
- Çınar, Uzun, 2023 — *Çınar Y., Uzun Y.U.* Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler // MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (Özel Sayı), Article Özel Sayı, 2023. // URL: <https://doi.org/10.33206/mjss.1296831>.
- İşbirliği Alanları Detay, 2025 — *İşbirliği Alanları Detay.* (n.d.). Türk Devletleri Teşkilatı. Retrieved, 2025. // URL: <https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/2-ekonomik-isbirligi>.
- Kara, 2013 — *Kara A.* (with Aylin de Tapia, A.). Mustafa Tchokaï Une Vie Pour l’indépendance du Kazakhstan. L’Harmattan, 2013.
- Kaya, 2024 — *Kaya E.* Orta Koridor’un Dünya Politikasında ve Avrasya’da Artan Önemi. Düşünce Dünyasında Türkiz, 2024. No. 15(1). Article 1. // URL: <https://doi.org/10.59281/turkiz.1458292>.
- Libera, 2013 — *Libera P.* II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego “Wojskowe Teki Archiwalne”. Warszawa, 2013. Vol. IV. 575 p.
- Çokay, 1931a — *Mustafa Çokay.* Bir Gılmıy Ötirikke Qarsı (Qoqan Avtonomiyasına 14 Jıl Toluvına Oray). Yaş Türkistan, 1931. No. 25. Pp. 4–11.
- Çokay, 1931b — *Mustafa Çokay.* “Sovyet Orta Asya Federasyonu” den “Milli Müttehid Türkistan Devleti” ge. Yaş Türkistan, 1931. No. 16. Pp. 4–9.
- Çokay, 1932a — *Mustafa Çokay.* Cephemizi Birleştirir Hakkında. Yaş Türkistan, 1932. No. 32. Pp. 6–10.
- Çokay, 1932b — *Mustafa Çokay.* Türkistan Türklüğü. Yaş Türkistan, 1932. No. 32. Pp. 1–5.
- Organization, 2022 — *Organization Of Turkic States Strategy For “2022–2026.”* (Belirtilmemiş). Türk Devletleri Teşkilatı / Organisation of Turkic States, 2022.
- Togan, 1969 — *Togan A.Z. V.* Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, 1969.
- Togan, 1981 — *Togan A.Z. V.* Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi (2.bsk). Enderun Kitabevi, 1981.
- Türk Dünyası, 2021 — *Türk Dünyası 2040 Vizyonu.* (Belirtilmemiş). Türk Devletleri Teşkilatı / Organisation of Turkic States, 2021.

References

- Andican, 2003 — *Andican A.A.* Ceditizm’den bağımsızlığa hariçte Türkistan mücadelesi // (1. bsk). İstanbul: Emre, 2003. 942 p. (In Turk.).
- Çokay, 1931a — *Mustafa Çokay.* Bir Gılmıy Ötirikke Qarsı (Qoqan Avtonomiyasına 14 Jıl Toluvına Oray). Yaş Türkistan, 1931. No. 25. Pp. 4–11.
- Çokay, 1931b — *Mustafa Çokay.* “Sovyet Orta Asya Federasyonu” den “Milli Müttehid Türkistan Devleti” ge. Yaş Türkistan, 1931. No. 16. Pp. 4–9.
- Çokay, 1932a — *Mustafa Çokay.* Cephemizi Birleştirir Hakkında. Yaş Türkistan, 1932. No. 32. Pp. 6–10.
- Çokay, 1932b — *Mustafa Çokay.* Türkistan Türklüğü. Yaş Türkistan, 1932. No. 32. Pp. 1–5.
- Chokayev, 2024 — *Chokayev M.* The Policy of the Soviet Union Towards Turkic World (Selected Articles in French) (Abdulahap Kara, Ed.) // Dogu Kutuphanesi, 2024.
- Çınar, Uzun, 2023 — *Çınar Y., Uzun Y.U.* Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler // MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (Özel Sayı), Article Özel Sayı, 2023. // URL: <https://doi.org/10.33206/mjss.1296831>. (In Turk.).
- In Emigration, 2021 — *V emigratsii: Epistolarynoye naslediye Mustafy Chokayeva. 1919–1941 gg.* [In Emigration: The Epistolary Legacy of Mustafa Shokay. 1919–1941] / Ed. G.K. Kokebayeva; compilers: G.T. Isakhan, G.K. Kokebayeva, S.K. Shildebai. – Almaty: Poligrafiya Servis i K, 2021. 488 p.
- Kara, 2013 — *Kara A.* (with Aylin de Tapia, A.). Mustafa Tchokaï Une Vie Pour l’indépendance du Kazakhstan. L’Harmattan, 2013. (In Turk.).
- Kaya, 2024 — *Kaya E.* Orta Koridor’un Dünya Politikasında ve Avrasya’da Artan Önemi. Düşünce Dünyasında Türkiz, 2024. No. 15(1). Article 1. // URL: <https://doi.org/10.59281/turkiz.1458292>. (In Turk.).
- Libera, 2013 — *Libera P.* II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego “Wojskowe Teki Archiwalne”. Warszawa, 2013. Vol. IV. 575 p.
- Organization, 2022 — *Organization Of Turkic States Strategy For “2022–2026.”* (Belirtilmemiş). Türk Devletleri Teşkilatı / Organisation of Turkic States, 2022. (In Turk.).
- Organization, 2022 — *Organization Of Turkic States Strategy For “2022–2026.”* (Belirtilmemiş). Türk Devletleri Teşkilatı / Organisation of Turkic States, 2022. (In Turk.).
- Sadykova, 2002 — *Sadykova B.* Istoriya Turkestanskogo legiona v dokumentakh [The History of the Turkestan Legion in Documents]. Almaty: Kainar, 2002. 248 p. (In Russ.).

- Sadykova, 2009 — *Sadykova B.* Mustafa Chokay v emigratsii [Mustafa Chokay in Emigration]. Almaty: Mektep, 2009. 248 p. (In Russ.).
- Togan, 1969 — *Togan A.Z.* V. Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, 1969. (In Turk.).
- Togan, 1981 — *Togan A.Z.* V. Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi (2.bsk). Enderun Kitabevi, 1981. (In Turk.).
- İşbirliği Alanları Detay, 2025 — *İşbirliği Alanları Detay.* (n.d.). Türk Devletleri Teşkilatı. Retrieved, 2025. // URL: <https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari-detay/2-ekonomik-isbirligi>. (In Turk.).
- Yesmagambetov, 2012a — *Yesmagambetov, K.* Shogay M. Shygarmalarynyň tolyk, zhinakhy On eki tomдық [M. Shokay: Complete Works in Twelve Volumes]. Almaty: Daik-Press, 2012. Vol. III. 664 p. (In Kaz.).
- Yesmagambetov, 2012b — *Yesmagambetov, K.* Shygarmalarynyň tolyk, zhinakhy On eki tomдық [M. Shokay: Complete Works in Twelve Volumes]. Vol. I. Almaty: Daik-Press, 2012. 544 p. (In Kaz.).
- Yesmagambetov, 2013a — *Yesmagambetov, K.* Shygarmalarynyň tolyk, zhinakhy On eki tomдық [M. Shokay: Complete Works in Twelve Volumes]. Vol. VI. Almaty: Daik-Press, 2013. 524 p. (In Kaz.).
- Yesmagambetov, 2013b — *Yesmagambetov, K.* Shygarmalarynyň tolyk, zhinakhy On eki tomдық [M. Shokay: Complete Works in Twelve Volumes]. Vol. VII. Almaty: Daik-Press, 2013. 572 p. (In Kaz.).
- Yesmagambetov, 2014 — *Yesmagambetov, K.* Shygarmalarynyň tolyk, zhinakhy On eki tomдық [M. Shokay: Complete Works in Twelve Volumes]. Vol. XI. Almaty: Daik-Press, 2014. 544 p. (In Kaz.).

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Буланов Е.О.	
ИЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ 1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІС МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	633
Каримов Қ.С., Гокче М., Тұрсұн Х.М.	
ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	650

ТАРИХ

Абдимомынов Н.Т., Сауырқан Е.	
ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ ЖӘНЕ АЛТЫН ОРДА: XIII–XIV ҒҒ. СОЛТҮСТІК ҚАРА ТЕҢІЗДЕГІ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛДЫҚ САУДА-САТТЫҚТЫҢ ДАМУЫ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К.	
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ТАЛДАУЫ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.Қ., Қазмұханов Р.М.	
АЛТЫН ОРДА МЕН МӘМЛҮК МЕМЛЕКЕТІ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ ДІННІҢ РӨЛІ.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И.	
XIX–XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН ЗЕРТТЕУДЕ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (ҚР ОМА ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....	709
Болатхан Ә.	
ЗАҢДЫЛЫҚ – ИДЕОЛОГИЯ, ШЕТТЕТУ – ТӘЖІРИБЕ: КҮШТЕП ҚОНЫС АУДАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ «ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР» (1948–1953).....	727
Доскараева А.А., Мұхатова О.Х.	
XVII ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ – XVIII ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ (САЯСИ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В.	
НЕМІС ОККУПАЦИЯСЫНДАҒЫ ҮГІТ-НАСИХАТ ЖҰМЫСТАРЫ: ХАРЬКОВТАҒЫ «ЖАҢА УКРАИНА» ГАЗЕТІНІҢ ИДЕОЛОГИЯЛЫҚ РӨЛІ (1941–1943).....	760
Исмагулов Ұ.Ш., Конбай Е.	
1920-ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ПАНАСЫЗ БАЛАЛАР МӘСЕЛЕСІ (АҚТӨБЕ АРХИВІ ДЕРЕКТЕРІ БОЙЫНША).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А.	
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН Өңірінен РЕПРЕССИЯҒА ҰШЫРАҒАН МҰСЫЛМАН ДІНБАСЫЛАРЫ (1920–1940 ЖЖ.).....	787
Қаипбаева А.Т., Белялова А.	
ПАНАСЫЗ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ЖҮЙЕСІ (1920–1930 жж.).....	803
Қара Ә., Тайман С.Т. Жарбулова С.Т.	
МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІ ҰЙЫМЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ МИССИЯСЫ.....	823
Сейітханұлы Ш.	
ТҮРІКТЕР МЕН МОҢҒОЛДАРДЫҢ КӨШПЕЛІ ӨМІР САЛТЫНЫҢ ОРТАҚ ҚЫРЛАРЫ.....	840
Сулейменова А.Т.	
КӨШПЕЛІ ЖӘНЕ ЖАРТЫЛАЙ КӨШПЕЛІ ШАРУАШЫЛЫҚТАРДЫ КҮШТЕП ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ ДӘСТҮРЛІ РУЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ЖОО ШАРАЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ (XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫ).....	855
Ташагыл А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т.	
ИРАН-ТӘЖІК САУДА-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Қалыш А.Б.	
ДӘСТҮРЛІ КИІМ АРҚЫЛЫ МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯЛАУ: ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ТҮРКІ МӘДЕНИ МҰРАСЫ.....	887
Қалшабаева Б.К., Егізбаева М.Қ.	
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСЫНДАҒЫ ҚАНДАСТАР: КӨШІ-ҚОНЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	900
Сыздықова Г.М.	
СОЛТҮСТІК, ОРТАЛЫҚ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОБЛЫСТЫҚ ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ТҮРҒЫНДАРДЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ӨЗГЕРУІ (2009–2024 ЖЖ.).....	916

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Буланов Е.О. ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИЛЬЯСА ЖАНСУГУРОВА.....	633
Каримов К.С., Гокче М., Турсун Х.М. ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВА.....	650

ИСТОРИЯ

Абдимомынов Н.Т., Сауыркан Е. ВЕНЕЦИЯ, ГЕНУЯ И ЗОЛОТАЯ ОРДА: РАЗВИТИЕ ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНОЙ ТОРГОВЛИ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В XIII–XIV ВЕКАХ.....	662
Абуов Н.А., Ильясова Г.С., Уалиева С.К. МАЛЫЕ ГОРОДА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ИСТОРИЯ И АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ.....	679
Абылов Т.Т., Муталиев М.К., Казмуханов Р.М. РОЛЬ РЕЛИГИИ В ОТНОШЕНИЯХ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ И МАМЛЮКСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	696
Байгабатова Н.К., Ишкалова Г.И. АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX – НАЧАЛЕ XX В. (НА ОСНОВЕ ДОКУМЕНТОВ ЦГА РК).....	709
Болатхан А. ИДЕОЛОГИЯ ЗАКОННОСТИ И ПРАКТИКА ИСКЛЮЧЕНИЯ: «НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ» В СИСТЕМЕ СПЕЦПОСЕЛЕНИЙ (1948–1953 ГГ.).....	727
Доскараева А.А., Мухатова О.Х. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЯ В 30-Х ГОДАХ XVII ВЕКА – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII ВЕКА (ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	743
Дьякова Е.В. АГИТАЦИОННАЯ РАБОТА ПОД НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИЕЙ: ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ГАЗЕТЫ «НОВАЯ УКРАИНА» В ХАРЬКОВЕ (1941–1943).....	760
Исмагулов У.Ш., Конбай Е. ГОЛОД НАЧАЛА 1920-Х ГГ. И ПРОБЛЕМЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (ПО ДАННЫМ АКТЮБИНСКОГО АРХИВА).....	773
Йорулмаз О., Токжигитова М.А. РЕПРЕССИРОВАННОЕ МУСУЛЬМАНСКОЕ ДУХОВЕНСТВО ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА 1920–1940-Х ГОДОВ.....	787
Каипбаева А.Т., Белялова А. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ БЕСПРИЗОРНЫХ ДЕТЕЙ (1920–1930 гг.).....	803
Кара А., Тайман С.Т., Жарбулова С.Т. ИДЕИ МУСТАФЫ ЧОКАЕВА И СТРАТЕГИЧЕСКАЯ МИССИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ.....	823
Сейтхан Ш. ОБЩИЕ ЧЕРТЫ КОЧЕВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ТЮРКОВ И МОНГОЛОВ.....	840
Сулейменова А.Т. НАСИЛЬСТВЕННОЕ ОСЕДАНИЕ КОЧЕВЫХ И ПОЛУКОЧЕВЫХ ХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ МЕР ПО ИСКОРЕНЕНИЮ ТРАДИЦИОННЫХ РОДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ (30-Е ГОДЫ XX ВЕКА).....	855
Ташагил А., Нурсултанова Л.Н., Танатарова Ж.Т. ИРАНО-ТАДЖИКСКИЕ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	872

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Есенаманова А.С., Калыш А.Б. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ЧЕРЕЗ ТРАДИЦИОННЫЙ КОСТЮМ: ТЮРКСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В МУЗЕЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ КАЗАХСТАНА.....	887
Калшабаева Б.К., Егизбаева М.К. КАНДАСЫ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ И АДАПТАЦИИ.....	900
Сыздыкова Г.М. ИЗМЕНЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ОБЛАСТНЫХ ЦЕНТРОВ СЕВЕРНОГО, ЦЕНТРАЛЬНОГО И ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА (2009–2024 ГГ.).....	916

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Bulanov E.O. THE ISSUES OF THE NATIONAL LIBERATION UPRISING OF 1916 IN THE WORKS OF ILYAS ZHANSUGUROV.....	633
Karimov K.S., Gökçe M., Tursun Kh.M. ISSUES OF NATIONAL IDENTIFICATION IN UZBEKALI ZHANIBEKOV’S SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES.....	650

HISTORY

Abdimomynov N.T., Sauyrkan Ye. VENICE, GENOA, AND THE GOLDEN HORDE: THE DEVELOPMENT OF TRANSCONTINENTAL TRADE IN THE NORTHERN BLACK SEA REGION IN THE 13TH–14TH CENTURIES.....	662
Abuov N.A., Ilyassova G.S., Ualiyeva S.K. SMALL TOWNS OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION: HISTORY AND ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION.....	679
Abylov T.T., Mutaliyev M.Kh., Kazmukhanov R.M. THE ROLE OF RELIGION IN RELATIONS BETWEEN THE GOLDEN HORDE AND THE MAMLUK STATE.....	696
Baigabatova N.K., Ishkalova G.I. ARCHIVAL MATERIALS AS A SOURCE FOR STUDYING LAND CONFLICTS IN NORTHERN KAZAKHSTAN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON DOCUMENTS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN).....	709
Bolatkhan A. LEGALITY AS IDEOLOGY AND EXCLUSION AS PRACTICE: THE “PUNISHED PEOPLES” IN THE SYSTEM OF SPECIAL SETTLEMENTS (1948–1953).....	727
Doskarayeva A.A., Mukhatova O.Kh. KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE 30S OF THE 17TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 18TH CENTURY (THE POLITICAL ASPECT).....	743
Dyakova He.V. AGITATION WORK UNDER THE GERMAN OCCUPATION: THE IDEOLOGICAL ROLE OF THE NEWSPAPER “NOVA UKRAINE” IN KHARKOV (1941–1943).....	760
Ismagulov U.S., Konbay Y. THE PROBLEM OF FAMINE AND HOMELESS CHILDREN IN EARLY 1920S (BASED ON AKTOBE ARCHIVE).....	773
Yorulmaz O., Tokzhigitova M.A. REPPRESSED MUSLIM CLERGY IN SOUTH KAZAKHSTAN (1920s–1940s).....	787
Kaipbayeva A.T., Belyalova A. THE STATE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION FOR HOMELESS CHILDREN (1920s–1930s).....	803
Kara A., Taiman S., Zharbulova S. THE IDEAS OF MUSTAFA CHOKAYEV AND THE STRATEGIC MISSION OF THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES.....	823
Syeitkhan Sh. COMMON ASPECTS OF THE NOMADIC LIFE OF TURKIC AND MONGOLS.....	840
Suleimenova A.T. FORCED SETTLEMENT OF NOMADIC AND SEMI-NOMADIC FARMS AS ONE OF THE MEASURES TO ERADICATE TRADITIONAL TRIBAL RELATIONS (THE 30S OF THE TWENTIETH CENTURY).....	855
Tasagil A., Nursultanova L.N., Tanatarova Zh.T. IRANIAN-TAJIK TRADE AND ECONOMIC RELATIONS: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....	872

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Yessenamanova A.S., Kalysh A.B. THE REPRESENTATION OF MATERIAL CULTURE THROUGH TRADITIONAL COSTUME: THE TURKIC CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUMS SPACE OF KAZAKHSTAN.....	887
Kalshabayeva B.K., Egizbaeva M.K. THE KANDAS OF EASTERN KAZAKHSTAN: MIGRATION AND ADAPTATION ISSUES.....	900
Syzdykova G.M. CHANGING THE ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE REGIONAL CENTERS OF NORTHERN, CENTRAL AND EASTERN KAZAKHSTAN (2009–2024).....	916

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (3)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй